

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 20 december 2013

Mål nr

B 4262-12

KLAGANDE

1. Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

2. ES

Ombud och målsägandebiträde: Advokat MM

MOTPART

BK

Ombud och offentlig försvarare: Advokat SF

SAKEN

Ocker

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2012-08-28 i mål B 11-12

DOMSLUT

Högsta domstolen fastställer hovrättens domslut.

För försvaret av BK i Högsta domstolen tillerkänns SF ersättning av allmänna medel med 75 607 kr. Denna kostnad ska staten svara för. Av beloppet avser 47 196 kr arbete, 9 120 kr tidsspillan, 4 170 kr utlägg och 15 121 kr mervärdesskatt.

För arbete som målsägandebiträde åt ES i Högsta domstolen tillerkänns MM ersättning av allmänna medel med 63 147 kr. Denna kostnad ska staten svara för. Av beloppet avser 37 260 kr arbete, 9 120 kr tidsspillan, 4 138 kr utlägg och 12 629 kr mervärdesskatt.

Högsta domstolen fastställer hovrättens sekretessbeslut och förordnar att sekretessbestämmelsen i 21 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) ska fortsätta att gälla för uppgifterna om ESs hälsotillstånd i de delar som uppgifterna har lagts fram vid förhandling inom stängda dörrar i Högsta domstolen.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

Riksåklagaren har yrkat att Högsta domstolen dömer BK för ocker, grovt brott, och bestämmer påföljden till fängelse.

Riksåklagaren har justerat gärningsbeskrivningen genom att lägga till, dels i tredje stycket första meningen ”eller beroende ställning” efter ”oförstånd”, dels i andra och tredje styckena ”eller påverkat” efter ”förmått”.

ES har yrkat att Högsta domstolen dels förpliktar BK att utge skadestånd till henne med 1 427 000 kr jämte ränta enligt 6 § räntelagen från den 29 oktober 2009 tills full betalning sker, dels förklarar att äganderätten till fastigheten X ska återgå från BK till henne och förpliktar BK att avträda fastigheten till henne. ES har vidare yrkat att det läggs kvarstad på så mycket av BKs egendom att ESs fordran om 1 427 000 kr jämte ränta kan antas bli täckt vid utmätning.

BK har motsatt sig att hovrättens dom ändras.

DOMSKÄL

Åtalet och domstolarnas bedömningar

1. BK åtalades för att under tiden den 19 oktober – 11 november 2009 ha utnyttjat sin syster ESs oförstånd för att bereda sig orättmätig vinning genom att på olika sätt förmå systemen att utge gåvor om sammanlagt ca 2 082 000 kr. Det rörde sig om tre transaktioner. Dessa avsåg dels aktier och obligationer till ett värde av sammanlagt ca 627 000 kr, dels ett penningbelopp om 800 000 kr som fördes över från ESs konto till BKs och dels en fastighet i Kristianstad med ett taxeringsvärde år 2009 om 655 000 kr. ES framställde, genom sin förvaltare och målsägandebiträdet, enskilda anspråk med åtalet som grund.
2. BK dömdes i tingsrätten för ocker, grovt brott. De enskilda anspråken bifölls och det förordnades att ett tidigare meddelat kvarstadsbeslut skulle i viss angiven omfattning bestå. I hovrätten frikändes BK på den grunden att det inte var bevisat att ES hade handlat i oförstånd. De enskilda anspråken avslogs som en följd av detta.

Frågan i målet

3. Enligt 9 kap. 5 § första stycket brottsbalken ska den dömas för ocker som vid ett avtal eller någon annan rättshandling begagnar sig av någons ”trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning” till att bereda sig en förmån som står i uppenbart missförhållande till vederlaget, eller för vilken något vederlag inte ska utgå. Frågan i målet är om BK har begagnat sig av oförstånd hos ES, eller av en beroende ställning som ES hade i förhållande till BK, för att bereda sig en sådan förmån.

Utredningen

4. ES, som är född år 1949, är änka och har inga barn. Hon lider av en psykisk sjukdom som uppträder i skov. Hennes omdömesförmåga är nedsatt även då hon inte är som mest påverkad av sjukdomen. Frågan om förordnande av en god man för henne har aktualiserats vid ett par tillfällen, bl.a. i samband med att hennes make avled i november 2008. Läkaren MO har förklarat sig vara tämligen säker på att ES inte förstår konsekvenserna av juridiska ställningstaganden.

5. ES och hennes make hade genom ett inbördes testamente gjort ett förordnande till förmån för en stiftelse vid Lunds universitet. ES upprättade ett nytt testamente till BKs förmån sommaren 2009. Enligt BK var det också ESs vilja att föra över egendom till henne. Tanken var enligt BK att hon och dottern skulle bo tillsammans med ES och att BK skulle ta ansvaret för system, inklusive systemns ekonomi. ESs man hade bett BK om detta strax innan han dog. BK hade alltid haft en nära relation till makarna S, och de litade på henne.

6. BK och system skulle låta bygga ett hus tillsammans på en tomt som BK köpte. De 800 000 kr som fördes över till hennes konto var avsedda för

fastigheten, liksom ca 400 000 kr av värdepapperens värde. Själv har hon lånat ungefär 800 000 kr till husbygget. De var överens om att hon skulle stå som ägare. Men om någon av fastigheterna skulle säljas skulle ES enligt BK kompenseras med 500 000 kr. BK upprättade också ett testamente enligt vilket ES skulle få ett legat om 500 000 kr om BK skulle avlida före henne. Husbygget kom en bit på väg och en grund har anlagts. Bygget försenades enligt BK av olika orsaker och avbröts i och med att tingsrätten beslutade om kvarstad på BKs egendom.

7. Att äganderätten till ESs fastighet och till alla värdepapperen fördes över till BK berodde enligt henne på att ES ville ha det så. Anledningen var dels att ES inte ville fullfölja det sekundosuccessionsförordnande som fanns i makarnas inbördes testamente, dels att ES ville skydda sig mot påtryckningar från släktingar om gåvor. Två av bröderna i Polen hade enligt BK försökt få pengar av ES.

8. ES har vid förhör inte i alla delar kunnat förklara sina handlingar och avsikter tydligt. Men hon har klart uttalat att hon litade på sin syster, som lovade att ta hand om henne hela livet, att hon själv ville föra över sina tillgångar till systemen av i huvudsak de skäl som BK har angett, och att det inte är någon annans sak hur hon använder sina pengar. Hon har också uttalat att BK inte har gjort henne någon orätt, och även i övrigt har hon ställt sig på BKs sida.

9. AB, som tjänstgjorde på banken, hjälpte ES att upprätta bouppteckningen efter hennes make liksom ESs och BKs testamenten och gåvobrevet avseende fastigheten. Hon träffade därför ES vid ett antal tillfällen under år 2009. AB har förklarat att ES var tydlig med att hon ville föra över tillgångar till BK, att det inte var något tvivel om att denna vilja var genuin och att det inte syntes några tecken på påverkan från BKs sida. AB har även i viss mån bekräftat de

uppgifter som har lämnats om ESs önskemål att föra över sin egendom till system snarare än att låta förordnadet i det inbördes testamentet gälla, och om ESs förhållande till sina bröder.

Ocker

10. Den straffrättsliga bestämmelsen om ocker finns som framgått i 9 kap. brottsbalken, som har rubriken ”Om bedrägeri och annan oredlighet”. I förhållande till grundformen av bedrägeri skiljer sig ocker på så sätt att gärningsmannen inte vilseleder den som blir utsatt för brottet. I stället är det karakteristiska att gärningsmannen utnyttjar (”begagnar sig av”) ett redan föreliggande förhållande till att bereda sig en ekonomisk förmån på visst sätt.

11. Med oförstånd avses i detta sammanhang bristande omdömesförmåga i allmänhet eller beträffande sådana rättshandlingar som den som är föremål för prövning (jfr NJA 1927 s. 655, NJA 1939 s. 583 och NJA 1942 s. 163). Beroende ställning kan vara ett ekonomiskt beroendeförhållande, t.ex. i en anställning. Men det kan enligt rättslitteraturen också vara ett beroende i förhållande till en make eller en vårdare. Också den som är underkastad ett psykologiskt maktförhållande kan befinna sig i en beroende ställning enligt ockerbestämmelsen. (Se Nils Jareborg och Sandra Friberg, Brotten mot person och förmögenhetsbrotten, 2010, s. 206; jfr NJA 1939 s. 157.)

12. För att gärningsmannen ska anses ha begagnat sig av någon annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom eller henne krävs att det är gärningsmannens utnyttjande av den minskade motståndskraften hos den andre som föranleder att rättshandlingen vidtas (se NJA II 1942 s. 403). I kravet ligger vid benefika rättshandlingar (t.ex. gåva eller förordnande i testamente) att gärningsmannen med utnyttjande av

situationen på något sätt har förmått eller påverkat den andre att företa rättshandlingen (se NJA 1981 s. 718).

13. Vad gäller kravet på förmån fordras, om det inte är fråga om en rent benefik rättshandling, att det rör sig om en förmån som ”står i uppenbart missförhållande till vederlaget”. Rekvisitet kommenteras inte i förarbetena till straffbestämmelsen, och vad som är ett ”uppenbart missförhållande” har inte behandlats i vägledande rättspraxis från Högsta domstolen annat än i fråga om s.k. kreditocker (se andra stycket i 9 kap. 5 § brottsbalken; jfr bl.a. NJA 1941 s. 44, NJA 1963 s. 195, NJA 1964 s. 213 och NJA 1995 s. 430; jfr även Tore Almén och Rudolf Eklund, Lagen om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, 9 uppl., s. 118 f. rörande den civilrättsliga ockerbestämmelsen i 31 § avtalslagen).

Högsta domstolens bedömning

14. Det finns inte någon utredning som visar att BK förmådde eller påverkade ES att till henne lämna gåvorna den 19 oktober 2009 av aktier och obligationer eller den 11 november 2009 av fastigheten i Kristianstad. Ingen av dessa gåvor kan därför föranleda ansvar för ocker (jfr NJA 1981 s. 718).

15. Frågan är då om överföringen av de 800 000 kr från ESs till BKs konto innebar att BK gjorde sig skyldig till ocker.

16. Av vad som framgått av utredningen har BK i enlighet med sitt åtagande i förhållande till ESs make svarat för den dagliga omsorgen om ES och för hennes ekonomi. Av MOs vittnesmål framgår visserligen att sjukdomen innebar att ES hade nedsatt omdömesförmåga. Som hovrätten har funnit är det dock inte utrett att ES vid tiden för överföringen hade ett skov av sin sjukdom. Som hovrätten vidare har funnit är det inte heller ställt utom rimligt tvivel,

vare sig genom MOs uppgifter ensamma eller i förening med vad som följer av rättshandlingens innehåll, att ES handlade i oförstånd i ockerbestämmelsens mening.

17. Sedan BK hade tagit över ansvaret för omsorgen om ES och för hennes ekonomi var ES beroende av sin syster för både sina ekonomiska och sina personliga förhållanden. Hon får därmed anses ha befunnit sig i en sådan beroende ställning i förhållande till BK som avses i ockerbestämmelsen. Frågan är då om BK begagnade sig av ESs beroende ställning samt om den ifrågavarande rättshandlingen innebar en förmån för BK som stod i ett uppenbart missförhållande till vederlaget.

18. Av utredningen framgår att BK, som hade fullmakt att sköta ESs betalningar från hennes bankkonto, frågade ES om hon godtog att 800 000 kr fördes över från ESs konto till BKs. Genom rättshandlingen uppnåddes de önskemål som ES får anses ha gett uttryck för, nämligen att skapa förutsättningar för en gemensam bostad för systrarna, undvika att förordnandet om efterarv kunde verkställas och skapa skydd mot oönskade påtryckningar från släktingar. Mot bakgrund av detta kan det inte anses visat att det var ESs beroende ställning som föranledde eller påverkade hennes beslut att godta att BK gjorde överföringen. BK kan därför inte anses ha begagnat sig av ESs beroende ställning för att skaffa sig en förmån.

19. Beträffande frågan om det rörde sig om en förmån i uppenbart missförhållande till vederlaget är att märka att pengarna överfördes för förvärv av en fastighet som skulle användas av systrarna gemensamt. I vilken mån ES avsågs ha någon äganderätt till fastigheten, s.k. dold samäganderätt, har inte avhandlats i målet. Det som har sagts om att ES skulle kompenseras om någon av fastigheterna såldes, eller om BK skulle avlida före henne, talar i viss mån för att det fanns en sådan avsikt. Det är därför, och även med beaktande av BKs åtagande att ta hand om sin syster, inte klarlagt att det rörde sig om en

sådan orättmätig vinning för BK att förmånen stod i ett uppenbart missförhållande till vederlaget.

20. Något ocker har därför inte förekommit heller i denna del. BK ska således frikännas och hovrättens domslut fastställas.

Övriga frågor

21. Med den angivna utgången ska ESs yrkanden om skadestånd och bättre rätt till fastigheten avslås. Detsamma gäller yrkandet om kvarstad.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Ella Nyström (skiljaktig), Kerstin Calissendorff, Göran Lambertz (referent), Johnny Herre och Martin Borgeke (skiljaktig)
Föredragande justitiesekreterare: Anu Rintala

**BILAGA TILL
PROTOKOLL**
2013-11-12

Mål nr
B 4262-12

SKILJAKTIG MENING

Justitieråden Ella Nyström och Martin Borgeke är skiljaktiga och ändrar på det sättet hovrättens domslut att de dömer BK för ocker till villkorlig dom och 200 dagsböter på 30 kr. De anför följande.

Vi instämmer i vad majoriteten anför under punkterna 1–15. Vi delar således majoritetens bedömning vad avser gåvorna den 19 oktober 2009 och den 11 november 2009. Under rubriken *Högsta domstolens bedömning* anser vi att domskälen från och med punkten 16 bör lyda på följande sätt.

16. Av utredningen framgår att BK frågade ES om ES godtog att 800 000 kr överfördes från ESs konto till BKs konto. Kravet på att BK ska ha förmått eller påverkat ES att företa rättshandlingen är därmed uppfyllt i denna del.

17. Det överförda beloppet om 800 000 kr skulle enligt BK användas till ett husbygge på en tomt som BK köpte. Avsikten var att ES, om och när hon ville, skulle kunna bo i huset tillsammans med BK och BKs dotter. Någon säkerställd rätt till egendomen skulle ES dock inte få. Även om det vägs in vad som har uppgetts om systrarnas mellanhavanden i övrigt anser vi det visat att överföringen om 800 000 kr innefattade en sådan förmån för BK som stod i uppenbart missförhållande till vederlaget.

18. Med ”oförstånd” avses bristande omdömesförmåga i allmänhet eller beträffande sådana rättshandlingar som är aktuella. Av utredningen i denna del

Dok.Id 88826

HÖGSTA DOMSTOLEN	Postadress	Telefon 08-561 666 00	Expeditionstid
Riddarhustorget 8	Box 2066	Telefax 08-561 666 86	08:45-12:00
	103 12 Stockholm	E-post:	13:15-15:00
		hogsta.domstolen@dom.se	
		www.hogstadamstolen.se	

framgår att ES har lidit av en psykisk sjukdom som stör verklighetsuppfattningen, omdömet och förmågan till överblick, planering och ställningstagande till bl.a. ekonomiska frågor. ES har vid flera tillfällen vårdats på psykiatrisk klinik för sin sjukdom. Fram till dess hennes man LS dog år 2008 var det han som skötte makarnas ekonomi. I samband med planer på skilsmässa i slutet av 1970-talet förbereddes en ansökan om god man för ES. Eftersom äktenskapet fortsatte gavs ansökan emellertid inte in. Frågan om ett godmanskap aktualiserades på nytt efter LSs död. Men eftersom BK åtog sig att ta hand om ES förordnades inte heller nu någon god man för ES.

19. Av ett läkarintyg som är utfärdat i mars 2011 framgår att ES på grund av sin sjukdom har behov av god man bl.a. för att sörja för sin egendom och ekonomi. ES har nu förvaltare. Överläkaren MO har som sin tämligen säkra uppfattning uttalat att ES inte förstår konsekvenserna av juridiska ställningstaganden.

20. Med hänsyn till denna utredning och då rättshandlingens karaktär – att utan några rättsliga garantier skänka bort en avsevärd del av förmögenheten – inte talar i någon annan riktning måste slutsatsen dras, att ES vid det aktuella tillfället handlade i oförstånd. Detta gäller fastän det inte har kommit fram något annat än att ES hade en god relation till BK.

21. BK har i egenskap av yngre syster till ES haft full kännedom om ESs psykiska tillstånd. Hon har också haft full insikt i rättshandlingens innebörd och om orsaksförhållandet mellan ESs tillstånd och rättshandlingen. Kravet på uppsåt är därmed uppfyllt.

22. Med denna bedömning behöver det inte prövas om BK på ett straffbart sätt har utnyttjat ESs beroende ställning.

23. BK ska således dömas för ocker. Med hänsyn främst till beloppets storlek är brottet att bedöma som grovt.

24. Brottet har ett straffvärde som motsvarar fängelse ett år (se NJA 2013 s. 654), vilket talar för att påföljden bör bestämmas till fängelse. Det har emellertid nu gått mer än fyra år sedan brottet begicks (se 29 kap. 5 § första stycket 7 och 30 kap. 4 § första stycket brottsbalken). Visserligen har BK i april 2009 dömts för grovt rattfylleri till fängelse en månad. Men påföljden bör ändå bestämmas till villkorlig dom med ett högt bötesstraff.

I övriga frågor är vi ense med övriga ledamöter.